

Осадчук І. В.

*кандидат сільськогосподарських наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту організацій
Херсонського державного аграрного університету*

Боліла С. Ю.

*кандидат сільськогосподарських наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту організацій
Херсонського державного аграрного університету*

Osadchuk Irina

*Candidate of Agricultural Sciences (Ph.D.), Associate Professor,
Senior Lecturer at Department of Management of Organizations
Kherson State Agricultural University*

Bolila Svitlana

*Candidate of Agricultural Sciences (Ph.D.), Associate Professor,
Senior Lecturer at Department of Management of Organizations
Kherson State Agricultural University*

ПІДТРИМКА АГРАРНОЇ СФЕРИ ЯК ЧИННИК ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. У статті досліджено динаміку споживання основних продуктів харчування в Україні. Підкреслено важливість урахування досвіду Європейського Союзу під час визначення структури повноцінної системи продовольчої безпеки України та стратегічних напрямів підтримки аграрної сфери економіки на шляху до її зростання. Акцентовано увагу на небажаності переважання агрохолдингів у довгостроковій перспективі розвитку аграрної сфери України. Розширено перелік видів доступності продуктів харчування за рахунок «логістичної» доступності. Визначено стратегічні напрями підтримки аграрної сфери як чинника вирішення проблем продовольчої безпеки України, метою реалізації яких є ефективне самозабезпечення населення продуктами харчування й отримання значного синергетичного ефекту розвитку національної економіки.

Ключові слова: продовольча безпека, продукти харчування, аграрна сфера, продукція вітчизняного виробництва, стратегічні напрями підтримки аграрної сфери.

Вступ та постановка проблеми. У сучасних умовах здійснення спроб руйнації усталеного десятиліттями світового порядку загострилися проблеми тісної взаємодії аграрного сектору з іншими галузями економіки та проблеми продовольчої безпеки, яку слід розглядати не лише з погляду доступності для населення продуктів харчування, а й із погляду виробництва якісної сільськогосподарської продукції у необхідній кількості.

Україна сьогодні більше ніж будь-яка інша європейська країна має економічні й політичні причини для приділення особливої уваги проблемам продовольчої безпеки. Це передбачає необхідність визначення стратегічних напрямів підтримки аграрної сфери як чинника вирішення цих проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми продовольчої безпеки України досліджували: С. Щербина [1], М. Бугрій, І. Клименко, І. Ус [2], А.І. Рудик [3], І.Г. Кириленко, В.Є. Івченко, В.В. Дем'янчук [4] та ін. Ураховуючи постійну зміну економічних, соціальних та політичних умов в Україні, дослідження із цієї тематики актуальні й сьогодні.

Окремі аспекти цього питання все ж висвітлено недостатньо мірою, а саме: вирішення проблем продовольчої безпеки України на основі досвіду Європейського Союзу (ЄС) шляхом підтримки аграрної сфери через створення системи надійного забезпечення різних категорій населення необхідною кількістю й широким асортиментом безпечних продуктів харчування вітчизняного виробництва згідно з науково обґрунтованими нормами, раціонами споживання, з урахуванням демографічних характеристик населення, умов праці, природно-кліматичних

умов регіонів та національно-культурних традицій українського народу.

Метою даної роботи є визначення стратегічних напрямів підтримки аграрної сфери як чинника вирішення проблем продовольчої безпеки України, метою реалізації яких є: перенесення вдалих економічних реформ Спільної аграрної політики (САП) до Стратегії розвитку аграрного сектору нашої держави; ефективне самозабезпечення її населення продуктами харчування й отримання значного синергетичного ефекту за рахунок зростання попиту на продукти і послуги, вироблені в усіх галузях вітчизняного агробізнесу; створення в аграрному секторі нових робочих місць та розвиток інших секторів національної економіки.

Результати дослідження.

Ступінь продовольчої безпеки України, як і будь-якої іншої держави, оцінюють за такими показниками: стан здоров'я населення; тривалість життя та демографічна ситуація; наявність національної програми з розвитку агропромислового комплексу, рибного та лісового господарства; забезпеченість населення продовольством; стан галузей, що виробляють продовольство; якість продуктів харчування; доступність продуктів харчування всім верствам населення; обсяги та можливості нарощування стратегічних запасів продовольства у разі виникнення непередбачених та надзвичайних обставин; стан виробничої та науково-технічної бази; можливості зі збереження та поліпшення середовища проживання [5].

Центральним елементом продовольчої безпеки є забезпеченість продуктами харчування. Згідно з міжнародними стандартами, для того щоб країна зберігала свою

незалежність, частка імпортованих продуктів харчування не повинна перевищувати 30%. Грошові засоби, витрачені на імпорту продовольства, є втратою для країни. Але ми продовжуємо імпортувати продукти харчування.

В Україні частка імпортованого продовольства становить 40%. Першопричиною такого стану речей є сировинне спрямування аграрної галузі та засилля агрохолдингів, які нині контролюють уже близько третини українських сільськогосподарських угідь.

Однак треба віддати належне агрохолдингам, які з 2014 р., коли в силу об'єктивних обставин вітчизняна промисловість утратила позиції у забезпеченні валютних надходжень до країни, змогли вивести аграрну сферу на передові позиції у цьому питанні. Та в довгостроковій перспективі переважання агрохолдингів в аграрній сфері України є небажаним, адже вони не здатні швидко й адекватно реагувати на зміну кон'юнктури продовольчого ринку, не бачать перспективи у виробництві «нішових» культур, не націлені на створення великої кількості нових робочих місць у селах тощо.

Важливим показником продовольчої безпеки держави є доступність продуктів харчування всім верствам населення. Вона виявляється у таких формах, як: фізична доступність, що передбачає наявність на споживчому ринку життєво необхідних продуктів; економічна доступність, яка включає фінансову можливість їх отримати; соціальна доступність, що передбачає мінімальну диференціацію у споживанні головних груп продуктів серед різних верств населення, а також «логістична» доступність, яку слід розглядати як можливість своєчасного доступу до продуктів харчування у просторі (чому не сприяє передусім стан дорожнього фонду держави).

Нині в нашій державі з рівнем забезпечення кожного виду доступності продуктів харчування є серйозні проблеми, і, як наслідок, маємо в 2017 р. порівняно з 2013 р. зниження споживання всіх основних продуктів харчування (крім картоплі). Найбільш катастрофічним є різке падіння показників динаміки споживання риби і рибних продуктів, що насамперед пов'язано зі зменшенням значної частини продукції аквакультури через втрату Україною АР Крим і м. Севастополя. Також спостерігається спад споживання яєць, молока і молокопродуктів. Не на користь здоров'ю населення і зменшення в раціоні плодів, ягід, винограду, овочів, кавунів та динь тощо (табл. 1).

Для визначення структури повноцінної системи продовольчої безпеки України та стратегічних напрямів під-

тримки аграрної сфери на шляху до її зростання слід звернутися до досвіду Європейського Союзу, який є одним із найбільших у світі виробників, споживачів, експортерів та імпортерів сільськогосподарської продукції.

Шлях ЄС до вказаного статусу був досить довгим. Для забезпечення особливих умов розвитку аграрної галузі в далекому 1962 р. Радою ЄС було прийнято низку законів, які стосувалися регулювання ринків сільськогосподарської продукції і знаменували створення спільного аграрного ринку, що фактично можна вважати офіційним початком САП як окремого самостійного складника економічної політики ЄС. На початкових етапах новостворена політика була спрямована на підтримку фермерських господарств, реструктуризацію виробництва й управління ними, впровадження нових технологій виробництва тощо, загалом – на розвиток ефективного аграрного виробництва та активне стимулювання експорту виробленої сільськогосподарської продукції. Для досягнення поставленого завдання був створений спеціальний фонд підтримки і гарантій сільськогосподарських товаровиробників, частка якого становила від 50% загального бюджету ЄС. Головним завданням САП у цей період було забезпечення населення продуктами харчування за доступними цінами та створення нормальних умов життя для сільськогосподарських товаровиробників. Сформований механізм САП включав прями та непрямі виплати фермерам із бюджету ЄС за чітко визначеними статтями, а саме підтримку ринкової ціни; виплати, що залежали від обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, від цільового використання субсидій, від розмірів посівних площ та поголів'я худоби, а також різноманітні компенсаційні виплати [7]. Наприкінці ХХ ст. стратегія САП набула рис стратегії стримування обсягів виробництва аграрної продукції та її експорту.

Подальша еволюція САП у межах окремих держав ЄС як систем та системи вищого порядку щодо них із назвою «Євросоюз», відбувалася у напрямі посилення уваги до розвитку сільських територій і дотримання екологічних стандартів.

Отже, реалістична і повноцінна система продовольчої безпеки України повинна охоплювати такі складники, як:

– міцне і надійне забезпечення продовольством, що ґрунтується на національному АПК (важливим складником якого має стати сімейне фермерство), здатному постійно забезпечувати населення продуктами хар-

Таблиця 1

Споживання основних продуктів харчування в Україні в розрахунку на одну особу на рік, кг

Продукти харчування	Роки						Показники динаміки			
							2017 р. до 2000 р.		2017 р. до 2013 р.	
	2000	2013	2014	2015	2016	2017	Δ, кг	Тпр, %	Δ, кг	Тпр, %
М'ясо та м'ясо-продукти, вкл. субпродукти і жир-сирець	32,8	56,1	54,1	50,9	51,4	51,7	18,9	57,6	-4,4	-0,1
Молоко і молокопродукти	199,1	220,9	222,8	209,9	209,5	200,0	0,9	0,4	-20,9	-9,5
Яйця, штук	166	309	310	280	267	273	107	64,5	-36	-11,7
Хлібні продукти	124,9	108,4	108,5	103,2	101,0	100,8	-24,1	-19,3	-7,6	-7,0
Картопля	135,4	135,4	141,0	137,5	139,8	143,4	8,0	5,9	8,0	5,9
Овочі та баштанні продовольчі культури	101,7	163,3	163,2	160,8	163,7	159,7	58,0	57,0	-5,3	-3,2
Плоди, ягоди та виноград	29,3	56,3	52,3	50,9	49,7	52,8	23,5	80,2	-3,5	-6,2
Риба і рибні продукти	8,4	14,6	11,1	8,6	9,6	10,8	2,4	28,6	-3,8	-26,0
Цукор	36,8	37,1	36,3	35,7	33,3	30,4	-6,4	-17,4	-6,7	-18,1
Олія	9,4	13,3	13,1	12,3	11,7	11,7	2,3	2,4	-1,6	-12,0

Джерело: розраховано за даними [6]

чування на належному рівні, адекватно реагуючи на кон'юнктуру продовольчого ринку;

- фізична, економічна та логістична доступність необхідної кількості й асортименту продовольства для різних категорій населення, що забезпечується їхньою платоспроможністю, яка не ставить під загрозу задоволення інших основних потреб людини;

- система гарантування якості продукції, яка включає сучасну систему санітарного контролю, систему контролю якості сільськогосподарської продукції, систему контролю якості продуктів харчування, систему ветеринарної служби;

- система захищеності внутрішнього ринку продовольства (система квот на поставки продукції з інших країн, система дозвільних документів у частині якості й безпечності продукції тощо);

- система захищеності вітчизняного виробника продовольчих товарів від імпоротної залежності як у продовольстві, так і ресурсному забезпеченні.

Результати власних досліджень авторів та аналізу наукових праць вітчизняних дослідників дають змогу стратегічними напрямками підтримки аграрної сфери на шляху до зростання продовольчої безпеки України визначити такі:

- переформатування аграрної сфери економіки в динамічну систему, здатну реалізувати продуману політику імпортозаміщення продовольства, адекватно реагувати на кон'юнктуру продовольчого ринку;

- захист внутрішнього ринку за допомогою ключового інструменту – нетарифних обмежень (вимог до безпеки та якості продуктів, екологічних нормативів тощо);

- забезпечення високої якості продовольства шляхом упровадження в практику роботи не лише великих, а й малих та середніх товаровиробників високотехнологічних виробничих процесів, забезпечення їм доступу до дешевих кредитів під 1,0–1,5% річних;

- запровадження системи органічного аграрного виробництва шляхом: визначення принципів та унормування стандартів ведення органічного сільськогосподарського виробництва та розроблення дієвої системи управління якістю продукції, які мають ґрунтуватися на міжнародній системі стандартизації та підвищення якості продукції; розроблення та впровадження програм поширення та підтримки органічного виробництва; узгодження виконання робіт у системі агровиробництва з природними циклами живих організмів та біосистемами; сприяння відповідальному використанню земельних ресурсів та водних об'єктів з усіма їхніми живими організмами завдяки розробленню та застосуванню культурних, біологічних і механічних методів, наприклад збереження і поліпшення родючості та біологічної активності ґрунтів певної місцевості; застосування органічних добрив; збереження агротабіорізноманіття завдяки використанню сталої системи виробництва на підприємствах і сучасних методів захисту живої природи, формуванню та розвитку соціальної відповідальності сільськогосподарського товаровиробника у вирішенні проблем сучасного землекористування та підвищення соціальної спрямованості агропромислового виробництва та основи розвитку кластерних систем (із виробництва сільгосппродукції з поглибленою спеціалізацією та концентрацією агропромислового виробництва відповідно до особливостей сільських територій); організація мережі лабораторій із контролю над якістю засобів захисту рослин і тварин, біопрепаратів, комбікормів та приведення їх виробництва у відповідність з міжнародними стандартами; боротьба із засміченням полів карантинними бур'янами (амброзією полинолистою, багато-

річною та трироздільною, гірчаком степовим звичайним, різними видами повитиці тощо); стимулювання місцевого й регіонального виробництва та руху продукції до споживачів; створення гармонійного балансу між виробництвом рослинної продукції і тваринництвом; запровадження «зеленої» логістики в агросферу; забезпечення таких умов утримання, в яких свійські тварини виявляють природну поведінку; використання пакувальних матеріалів, які підлягають реутилізації або розкладаються біологічним шляхом; дотримання оптимального виробництва; надання інформаційно-консультаційної допомоги з боку дорадчих сільськогосподарських служб із питань досягнень науки у сфері органічних технологій виробництва продукції, з питань ринку збуту продукції, виходу на зовнішні ринки органічної продукції, охорони рослин, компонування різних видів сівозмін, агротехніки та дотримання системи органічного підживлення; організація збутових кооперативів органічних товаровиробників (передусім сімейних фермерських господарств); агрострахування екологічного сільгоспвиробництва через створення державної сільськогосподарської страхової компанії та створення страхових компаній на кооперативних засадах, де засновниками й акціонерами будуть виробники, переробники та продавці екологічно чистої сільгосппродукції;

- турбота про здоров'я населення шляхом виховання у споживачів культури споживання винятково якісної й здорової продовольчої продукції та здійснення законодавчої і фінансової підтримки всіх товаровиробників, що впроваджують новітні технології виробництва, в основі яких – дотримання екологічних стандартів ЄС, вимог міжнародної системи стандартизації та підвищення якості продукції;

- популяризація і дієва підтримка сімейного фермерства та кооперативного руху на селі, що дасть змогу навіть малим формам господарювання застосовувати інноваційні технології виробництва якісного та безпечного продовольства;

- підвищення рівня соціальної та забезпечення дотримання вимог правової відповідальності агрохолдингів та й узагалі всіх товаровиробників за результати своєї діяльності, у тому числі на певній території, що в сукупності поліпшить демографічну ситуацію на селі, сприятиме зростанню тривалості життя сільського населення тощо;

- удосконалення державної підтримки кредитного забезпечення розвитку галузі тваринництва: активізація кредитного процесу в питаннях придбання природоохоронних і ресурсозберезувальних технологій, інвестування у заходи щодо підвищення родючості ґрунтів тощо; розширення заходів «зеленої скриньки» новими статтями витрат кредитної підтримки екологічного спрямування (на виведення з активного аграрного обігу деградованих малопродуктивних сільськогосподарських угідь та переведення їх у культурні пасовища, розширення органічного виробництва, розвиток конярства як складника агротуризму, створення польових вітрозахисних лісосмуг); розширення спектру нових банківських продуктів (форвард, форфейтинг, факторинг, фінансовий лізинг, проектне фінансування, торгове фінансування), застосування інноваційних та гібридних фінансових технологій (із використанням франчайзингу та факторингу); відновлення діяльності достатньої кількості комбікормових заводів;

- розроблення та реалізація науково обґрунтованих маркетингових заходів щодо просування товарів місцевих товаровиробників у налагодження зв'язків з іншими контрагентами продовольчого ринку з метою своєчасної поставки сільськогосподарської продукції до кінцевого споживача;

– забезпечення підвищення ефективності розвитку сільської поселенської мережі та достатньої інфраструктури аграрного бізнесу в світлі реалізації адміністративно-територіальної реформи;

– забезпечення підтримки розвитку територіальних громад і збільшення їх внеску у вирішення проблем продовольчої безпеки держави шляхом підвищення якості дорожнього фонду держави;

– здійснення державної підтримки розвитку сільських територій шляхом формування їх іміджу як надійних учасників процесу забезпечення продовольчої безпеки держави.

Враховуючи особливості клімату в нашій країні, варто також наголосити на важливості вирішення проблем, характерних для певного її регіону, та підтримки тих чи інших галузей сільського господарства залежно від його природно-кліматичних умов. Так, наприклад, на Півдні України виробництво овочів, фруктів, зерна, насіння дуже залежить від кліматичних чинників, насамперед від забезпеченості вологою. Тому надзвичайно болючим питанням є забезпечення раціонального використання водних ресурсів у зрошуваному землеробстві. Основне завдання науковців та аграріїв – зменшити негативний вплив цих чинників. Вирішенню цієї проблеми сприятимуть: збереження і відновлення внутрішньогосподарських меліоративних систем шляхом створення державно-приватних гідромеліоративних акціонерних компаній і регіональних асоціацій водокористувачів та ін.; реконструкція інженерної інфраструктури зрошувальних систем, запровадження ресурсозберігаючих технологій та способів поливу сільськогосподарських культур; стимулювання приватних інвестицій у будівництво, технічне обслуговування й ек-

плуатацію меліоративних споруд і об'єктів; придбання новітніх поливних систем; реконструкція інженерної інфраструктури осушувальних та дренажних систем; посилення нині практично відсутнього контролю з боку органів виконавчої влади над дотриманням вимог законодавства щодо раціонального використання та охорони земельних і водних ресурсів.

Інший приклад. На Півдні України вирощується рис. Розвиток галузі рисівництва неможливий без: удосконалення системи стратегічного управління сталим розвитком цієї галузі, побудованої на засадах державно-регіонального партнерства із залученням місцевих органів влади територіальних громад, а також на кластерних та кооперативних формах співробітництва; поліпшення еколого-меліоративного стану рисових систем і прилеглих територій; упровадження сучасних високопродуктивних технологій вирощування рису з урахуванням вимог охорони навколишнього середовища та можливості використання нанопрепаратів; використання нових сортів із високою продуктивністю.

Висновки. Стан забезпечення продовольчої безпеки нашої держави викликає занепокоєння науковців-економістів. Причин такої ситуації вони називають декілька. Аналіз цих причин дає змогу виділити низку стратегічних напрямів підтримки аграрної сфери на шляху до зростання продовольчої безпеки України. При цьому важливо розуміти, що визначені у статті напрями стосуються вирішення проблем, характерних не лише для країни та її сільського господарства у цілому, а й для певних її регіонів (залежності від їх природно-кліматичних умов, національно-культурних традицій тощо) та окремих аграрних галузей.

Список використаних джерел:

1. Щербина С.В. Державна політика забезпечення продовольчої безпеки України. URL : <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2014/06/2014-2-10.pdf>.
2. Бугрій М., Клименко І., Ус І. Спільна аграрна політика Європейського Союзу: можливості та виклики для України. Київ : НІСД, 2011. С. 19.
3. Рудик А.І. Оцінка динаміки та тенденції показників продовольчої безпеки регіонів України. *Економічний аналіз*. 2017. Т. 27. № 24. URL : <https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/view/1433>.
4. Кириленко І.Г., Івченко В.Є., Дем'янчук В.В. Продовольча безпека України в світлі сучасних тенденцій світової економіки. *Економіка АПК*. 2017. № 8. С. 5. URL : <http://eapk.org.ua/contents/2017/08/5>.
5. Ульянченко О.В., Прозорова Н.В. Продовольча безпека – основа національної безпеки держави. URL : http://humanright.org.ua/blogs/prodovolcha_bezpeka.
6. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України : статистичний збірник / Державна служба статистики України. Київ, 2018. С. 12.
7. Зінчук Т. Аграрна політика країн ЦСЄ у контексті інтеграції до ЄС: реалії та перспективи для України. *Економіка України*. 2006. № 4. С. 74–88.

ПОДДЕРЖКА АГРАРНОЙ СФЕРЫ КАК ФАКТОР РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ

Аннотация. В статье исследована динамика потребления основных продуктов питания в Украине. Подчеркнута важность учета опыта Европейского Союза при определении структуры полноценной системы продовольственной безопасности Украины и стратегических направлений поддержки аграрной сферы экономики на пути к ее росту. Акцентировано внимание на нежелательности преобладания агрохолдингов в долгосрочной перспективе развития аграрной сферы Украины. Расширен перечень видов доступности продуктов питания за счет «логистической» доступности. Определены стратегические направления поддержки аграрной сферы как фактора решения проблем продовольственной безопасности Украины, целью реализации которых является эффективное самообеспечение населения продуктами питания и получения значительного синергетического эффекта развития национальной экономики.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, продукты питания, аграрная сфера, продукция отечественного производства, стратегические направления поддержки аграрной сферы.

**AGRICULTURAL SPHERE SUPPORT
AS A FACTOR FOR SOLVING FOOD SECURITY PROBLEMS IN UKRAINE**

Summary. The article studies the dynamics of consumption of basic food products in Ukraine. Importance of taking into account the experience of the European Union when determining the structure of a full-fledged system of food security in Ukraine and strategic directions for the support of agrarian sphere of the economy on the way towards its growth is outlined. Attention is focused on the undesirability of the predominance of agrohholdings in the long-term development of the agrarian sector of Ukraine. A list of types of food availability is expanded due to logistical accessibility. Support directions for the agrarian sphere as a factor for solving food security problems in Ukraine are identified: transform the agrarian sector of the economy into a dynamic system capable of implementing a well-considered policy of import substitution of food, protect the domestic market through non-tariff restrictions, ensure the high quality of food by introducing high-tech production processes into the practice of commodity producers, provide them with access to cheap loans, introduce a system of organic agrarian production, caring for the health of the population by educating consumers of the culture of consumption of exclusively high-quality and healthy food products and making legislative and financial support to all producers introducing the latest production technologies, popularization and effective support of family farming and cooperative movement in the countryside, increase the level of social responsibility and ensure compliance with the requirements of legal liability of agrohholdings and, in general, of all commodity producers for the results of their activities, including in a certain territory, improve state assistance to credit support for the development of the livestock sector, develop and realize scientifically grounded marketing measures for promoting goods of local commodity producers in establishing relations with other contractors of the food market with the purpose of timely delivery of agricultural products to the final consumer, ensure an increase in the efficiency of rural settlement network development and sufficient infrastructure of agrarian business in the light of the implementation of administrative and territorial reform, support for the development of territorial communities and increasing their contribution to solving the state food security problems by improving the quality of the state road fund, state support for the development of rural territories by forming their image as reliable participants in the process of ensuring food security of the state.

Key words: food security, food products, agrarian sphere, domestic production, strategic directions of support of agrarian sphere.